Formentera a la literatura

Bernat Joan i Marí
(Escriptor)

Parlar sobre Formentera a la literatura constitueix un exercici una mica particular, perquè hem de començar, abans de res, definint l'àmbit de la pròpia literatura, i, ben sovint, l'espai entre allò que podem considerar literari i allò que no ho és estrictament resulta, com a mínim, boirós.

D'altra banda, en una trobada com la que començam avui, en què una societat com la Societat Verdaguer es desplaça a l'illa de Formentera per conèixer-ne més coses i per, d'altra banda, analitzar aspectes interessants de l'àmbit de la literatura, la llengua i el país, podríem caure en la temptació de parlar fonamentalment sobre Formentera. I el tema proposat no és aquest: el tema proposat és Formentera a la literatura. És a dir, parlarem de fora de Formentera, de com ens han vist aquells que han escrit sobre l'illa de Formentera des de l'exterior, des d'altres llocs del món.

Però no em puc sostreure de dir alguna cosa, a mode de pròleg a la subsegüent digressió, sobre Formentera i sobre la literatura a Formentera. En aquest sentit, he d'agrair la seua col·laboració indirecta a Vicent Ferrer i Mayans. Sense la seua aportació a través de l'Enciclopèdia d'Eivissa i Formentera, com a mínim, aquestes consideracions que vénen a continuació serien molt més embolicades i més mal documentades. La primera referència, per tant, parteix de la part que Vicent Ferrer redacta de la veu «Formentera» a l'EEF.

Pel que fa a la historiografia i als documents històrics, crec que hi ha alguns llibres que val la pena de conèixer. Així, hauríem d'esmentar des de la monumental però una mica caòtica *Historia de Ibiza* de Mossèn Isidor Macabich i Llobet, el volum *Formentera*, de la sèrie Illes Pitiüses, del també historiador i canonge Joan Marí

062-ANUARIO VERDAGUER 18.indd 297 15/09/11 18:49

Cardona, passant per les referències a la història d'Eivissa i Formentera d'Ernest Prats o pel volum *Geografia i Història de Formentera*, a càrrec d'Esperança Marí i Josep Antoni Prats. Així mateix, existeixen estudis molt concrets, però igualment molt valuosos, sobre l'illa de Formentera, com ara *Formentera. Estudi de geografia humana*, obra de Joan Vilà i Valentí.

Amb aquesta bibliografia pens que vostès en tenen per anar coneixent l'illa de Formentera, i no dubt que una part ja és coneguda per alguns dels aquí presents.

Tampoc no tenc intenció de fer una digressió que involucri, com ja he comentat abans, els autors de Formentera. Una vegada més, la meua font per dir-vos-en dos mots és Vicent Ferrer i Mayans (cf. *Enciclopèdia d'Eivissa i Formentera*, entrada «Formentera», apartat «Literatura»). Voldria, així i tot, permetre'm un petit parèntesi, ni que sigui perquè aquestes jornades d'enguany de la Societat Verdaguer es desenvolupen a l'illa de Formentera. La primera referència, per mi, és una publicació que va llançar l'Obra Cultural Balear, a principis dels anys vuitantes, que es deia *Poble de Formentera.* Es tractava d'una publicació modesta, editada amb pocs mitjans, però que va oferir l'oportunitat de començar a escriure o de donar-se a conèixer a diversos autors que després farien un paper important, tant dins l'àmbit de la cultura com dins d'altres àmbits, a la pròpia Formentera, a Eivissa, o fins i tot a la resta de les illes Balears.

Com a autors, la primera referència obligada és la de Vicent Ferrer i Mayans. Autor teatral notable, ha posat en escena i ha publicat obres com *S'illa de ses dones*, *Eren pesants els gots*, *En un somni de pirates*... Vicent Ferrer és enginyós i crea un teatre àgil i amb grapa. Així mateix, va dirigir la sèrie «Ventalls i auques», que fou premiada diverses vegades als premis Baldiri Reixach que atorga cada any la Fundació Lluís Carulla. Juntament amb Ferrer, ens caldria esmentar la poetessa Neus Costa, de fina sensibilitat i bon domini de la llengua, el poeta Francesc Escandell (poeta i músic, oficis que es confonen en el seu art, i també recopilador de folklore formenterer; hem d'esmentar el seu volum *Cançons verdes i estribots bruts*... tota una troballa!). També ha destacat com a poeta l'historiador Santiago Colomar, autor del cèlebre «Pàgines enrere», que ha esdevingut una mena d'himne extraoficial de l'illa de Formentera.

062-ANUARIO VERDAGUER 18.indd 298 15/09/11 18:49

En llengua castellana, hi ha hagut alguns autors que s'han centrat en Formentera o que han exercit de nous formenterers, com ara el mestre Masdeu, autor de *La hija del normando*, una novel·la que intenta imitar les sagues nòrdiques, i Cándido Valladolid, autor d'unes exòtiques memòries que porten el curiós títol de *Memorias de un oriundo.*

Formentera a la literatura catalana

Començarem per allò que ens és més pròxim i anirem eixamplant-ne l'horitzó. Parlarem, doncs, de Formentera a la literatura catalana, de Formentera a d'altres literatures d'arreu del món, i, encara, de com apareix Formentera a algunes altres manifestacions artístiques i culturals (que, d'alguna manera, guarden algun tipus de relació amb l'art literària).

Òbviament, la literatura que es fa a Formentera és part de la literatura catalana. I l'illa de Formentera apareix més profusament, com pertoca, a la literatura catalana que no a d'altres literatures. Com també és obvi, Formentera ha estat molt present a la literatura escrita per eivissencs. En aquest punt, és obligat començar per l'obra de Marià Villangómez. En podem trobar referències a l'obra narrativa (per exemple, al volum *Alguns escrits sobre les Pitiüses*), i, sobretot, a la seua poesia: destaquen poemes com «Formentera» o «L'altra illa».

Com a curiositat, m'agradaria esmentar que alguns d'aquests poemes varen ser escrits a la Fonda Platé, just a l'inici del carrer Jaume I, aquí mateix, al costat de l'ajuntament.

També ha escrit sobre Formentera el poeta Josep Marí, a *Els deixants de llum.* Igualment, destaca l'exposició sobre Formentera que fa Baltasar Porcel en el seu *Viatge a les Balears menors*, un llibre escrit l'any 1968 i que ens pot servir molt de referència sobre el que han estat les illes Pitiüses, però poc sobre el que són actualment. Els canvis, potser més intensament que a d'altres llocs dels Països Catalans, aquí, han estat vertiginosos.

Existeixen volums específics centrats en Formentera, dins l'àmbit de la creació de ficció, i, més concretament de la novel·la. Em

062-ANUARIO VERDAGUER 18.indd 299 15/09/11 18:49

referesc a obres com *Blue-Formentera*, de Josep Maria Rossell, o la policíaca *El pacte de Formentera*, de n'Ignasi Riera. Formentera, així mateix, apareix, com no podia ser d'altra manera, a l'obra *L'hora violeta*, de na Montserrat Roig, estiuejant habitual a la nostra illa durant anys. El seu paisatge des Caló és present en aquesta novel·la.

També va tenir una relació molt intensa amb l'illa el poeta Joan Colomines. Si anau al campament (camp de treball a la immediata postguerra), hi podreu trobar, gravat en pedra, el seu poema «Presó de Formentera», i, dins la seva producció poètica, hi destaquen *Formentera* (ja de 1992), i l'anterior *Anna com Formentera* (1979). He d'esmentar, encara, un conjunt de narracions de Dolors Clota, professora osonenca que va exercir durant uns anys a l'institut de Formentera.

Pel que fa a la meua experiència personal, anys després d'escriure una novel·la policíaca —*Ball de voltors*— centrada a Formentera, vaig passar per l'experiència magnífica d'un encàrrec. L'any 1996 es va complir el tres-cents aniversari de l'establiment de població permanent a l'illa de Formentera. Entre l'any de la conquesta catalana (1235) i l'any 1696, a finals del segle XVII, doncs, Formentera va estar pràcticament deshabitada. Aquestes contrades eren perilloses, estaven a mercè dels atacs dels pirates i la inseguretat resultava manifesta. De manera que l'illa, certament, es cultivava (en part), i s'hi deixava bestiar. Però no hi havia una població estable. A partir de finals del segle XVII, Formentera té aquesta població estable. Els primers pobladors varen ser Marc Ferrer i Blai Tur Damià. Marc Ferrer era un eivissenc que tenia problemes amb la Corona i amb les autoritats eivissenques. I li fou atorgada aquesta concessió, crec particularment que, més que res, per allunyar-lo una mica d'Eivissa. Doncs bé, amb motiu dels tres-cents aniversari de l'establiment de població estable a l'illa, es feren diverses celebracions, en una de les quals es representà una peça teatral —*Marc Ferrer: Formentera, la nova terra*— que vaig tenir el goig d'escriure, i el goig, encara més gran, que un del actors que participaren en la representació, l'actor que encarnava Marc Ferrer, era descendent directe del pioner del poblament de l'illa.

062-ANUARIO VERDAGUER 18.indd 300 15/09/11 18:49

Fomentera a d'altres literatures

Seguint un fil cronològic, hem de començar per la literatura noruega. És a les sagues noruegues on apareix, probablement per primera vegada a la història, Formentera a la literatura. Dins aquestes sagues, que conten —igual que les nostres cròniques medievals— els fets de les dinasties reials de Noruega i d'altres països nòrdics, apareix un personatge que guardarà relació amb Formentera: es tracta de Sigurd el Croat. En parla el cronista Snorre Strualsson, dins *Heimskinsla*. El cronista ens explica que Sigurd I Magnusson (1103-1130), àlias Sigurd el Croat, albira les costes de Formentera anant cap a Jerusalem.

Si heu tengut ocasió de llegir el *Diario de Ibiza* de 28 de setembre, haureu vist que hi ha una autora, Mia Sneide, que ha vengut a Eivissa i a Formentera per buscar informació, veure els paisatges, etc., a fi i efecte d'embolcallar-se dels llocs on transcorre aquest fet. Mia Sneide està preparant una novel·la històrica que involucraria alguns fets de Sigurd el Croat, entre ells l'albirament de Formentera.

Dins la literatura espanyola, a meitat del segle XVI, en parla Gil Polo, a la seua *Diana enamorada*, on apareixen uns nàufrags a una illa deshabitada, que, per la descripció que en fa Gil Polo, podria ben ser Formentera.

A final d'aquest segle, Richard Hasleton, a la seua obra *Strange and wonderful things* (1598), narra un naufragi a l'illa de Formentera, que, segons alguns autors, potser va inspirar nogensmenys que *La tempestat,* de William Shakespeare.

I, parlant d'inspiracions (però referint-nos a una de segura), a finals del segle XVIII, August von Kotzebue va escriure *Der Eremit auf Formentera*, que serví de llibret de l'òpera de Peter Ritter, representada per primera vegada a Weimar l'any 1778.

Cap d'aquests autors, emperò, no va tenir la dimensió ni la importància per al coneixement internacional de Formentera que avui podem atribuir a Jules Verne. Quan aneu a la Mola, hi podreu veure un monòlit dedicat a l'autor francès que es va erigir per iniciativa de l'astrònom eivissenc Daniel Escandell, amb el suport de l'Aliança Francesa.

062-ANUARIO VERDAGUER 18.indd 301 15/09/11 18:49

Per entendre la referència de la novel·la de Verne, hem de referir-nos als antecedents. Abans de Verne, André Grasset i Francesc Aragó varen mesurar el meridià, amb mètodes propis del XVIII, per encàrrec de Napoleó Bonaparte. I ambdós varen ser a Formentera. No hi ha constància, en canvi, que Jules Verne hi vingués mai. Verne, emperò, treu l'illa a la seua novel·la *Hector Servadac: voyages et aventures à travers le monde solaire* de la qual en tenim una traducció al català de l'any 2000.

També mereix un esment especial l'arxiduc Lluís Salvador d'Àustria, que parla de Formentera dins la seua obra *Die Balearen.* Lluís Salvador va ser una personalitat exuberant, que, com és ben sabut, va passar una part important de la seua vida a l'illa de Mallorca, però que també va conèixer (i descriure, i dibuixar) les altres illes. Lluís Salvador té una obra tan vasta i extraordinària que sempre ens forneix sorpreses noves. Fa un parell de setmanes, a Udine, capital del Friül, vaig saber, per exemple, que la primera caracterització de la llengua friülana és a càrrec de l'Arxiduc, que la parlava fluidament. I Mallorca, ben segur, no hauria estat coneguda tan aviat si no fos per les pàgines que li dedicà Lluís Salvador, fruit de la seua llarga estada a l'illa.

Son Marroig encara constitueix avui memòria viva del pas de l'emperador d'Àustria per les nostres illes.

Ja al segle XX, Formentera apareix a l'obra de diversos autors estrangers. En parla, per exemple, Lady Sheppard (pseudònim de Margaret Kinlock Forbes), que l'any 1936 va publicar *A cottage in Majorca.* Dins aquesta obra hi apareix un detall d'una anada a Formentera, en què surten dues majores fent comentaris dins la barca. Com em recordaven els comentaris que a mi mateix m'havien arribat alguna vegada!

Erich Whelpton, a *The Balearics*, també fa una breu descripció de l'illa de Formentera.

El gran escriptor holandès Cees Noteboom, que va passar llargues temporades amb alguns col·legues a ses Figueretes, a Eivissa, va publicar dos relats curts de viatges a Formentera (un de 1957 i l'altre de 1958) per a la revista *Elsevier Weekblad.* Un altre autor de la literatura neerlandesa, Bert Schierbeck, va venir de viatge de noces a Formentera, en casar-se amb la seua esposa Margareetje, s'hi

062-ANUARIO VERDAGUER 18.indd 302 15/09/11 18:49

va quedar (i era prou conegut entre la gent perquè l'anomenassin en Xerimbec) i hi va escriure dues novel·les policíaques (en què l'acció se situa també a l'illa de Formentera): *Weerwerk* (1977) i *Bretekkingen* (1979).

Curiosament, l'autora australiana Shirley Deane té un capítol titulat «Cap de setmana a Formentera» dins el seu llibre de viatges *The road to Andorra*. I l'autora fineso-canadenca Eva-Lis Wuovio va escriure un llibre infantil ben polit, amb dibuixos d'Edward Ardizzone, titulat *The island of fish in the trees.* El llibre és de l'any 1962 i fa referència al peix sec. És possible que, passejant per llocs com cala Saona o el torrent de s'Alga, encara avui trobeu peixos assecant-se sobre parreres o soques d'arbre. El peix sec de Formentera, des d'un punt de vista gastronòmic, d'altra banda, és ben recomanable. Però el títol de Wuovio resulta, si se'm permet, encara més evocatiu i poètic. En aquest sentit, John Mercer té també un llibre titulat *Lizard island expedition*, amb referència a les nombroses sargantanes que també poblen l'illa de Formentera.

No voldria acabar aquestes referències sense fer-ne una a Robert Lewis Baldon. Baldon va fundar la Biblioteca Internacional de Formentera, a Sant Ferran de ses Roques, i va contribuir a dinamitzar culturalment la nostra illa. Aquest americà inquiet i espiritualista va trobar a Formentera el seu lloc i ens va deixar un llegat remarcable.

Altres manifestacions artístiques

Formentera ha estat font d'inspiració per a d'altres manifestacions artístiques. Escultors com Aaron Keddar, pintors com Bataller, orfebres com Enric Majoral o figures de la música com Bob Marley o Bob Dylan han fet, en diverses mesures, de Formentera, el seu paisatge o fins i tot la seua llar.

Així mateix, Formentera és present a d'altres manifestacions artístiques de masses, com ara el cinema. Destaquen, en aquest sentit, films com *L'illa de l'holandès*, basada en la novel·la de Ferran Torrent amb el mateix títol. Aquest film està rodat majorment a Formentera. Només hi apareix un paisatge que podria distorsionar la percepció de l'illa, que és el del poble: el poble es basa en el petit

062-ANUARIO VERDAGUER 18.indd 303 15/09/11 18:49

nucli de saliners de la Canal, a les salines d'Eivissa, i no en Sant Francesc Xavier, com sembla que seria més lògic.

També el film *Lucía y el sexo*, basat en la novel·la homònima de Lucía Etxebarría, va ser rodat a Formentera.

Finalment, existeix ja una petita producció pròpia a Formentera. Em referesc a dos films sobre el passat històric de l'illa: un ja prou conegut, l'altre a punt d'estrenar-se. El primer es titula *Aigua clara*, i és un reportatge sobre la colònia penitenciària que s'establí a Formentera després de la Guerra Civil. Els fets ocorreguts a la colònia conformen el nucli d'un relat d'abast molt més ampli, sobre les conseqüències de la guerra, les divisions que suposà, les dificultats per al perdó i la reconciliació, i, al cap i a la fi, hi traspua la voluntat que fets luctuosos com aquells mai no es puguin repetir. L'altre constituirà un reportatge sobre la sal, i la importància que aquest element ha tengut per a Formentera al llarg de la història.

Com podem veure, doncs, Formentera ha estat font d'inspiració literària, dins i fora dels Països Catalans, i, amb tota seguretat, ho continuarà sent en el futur. Com també constitueix i constituirà una font d'inspiració per a d'altres formes de creació artística.

062-ANUARIO VERDAGUER 18.indd 304 15/09/11 18:49